

kalde Forf.s Form; han skjuler ikke sin Sympati for det gamle Højre og han kan vise Blik for Svagheder ved Venstres Taktik; der er samtidig noget ved Sprogtonen, der ligesom flytter Læseren Aar tilbage i Tiden og lader ham mærke, at det er en af Kristian 9.s Mænd, der fører Ordet. Paa Baggrund heraf virker det med en vis Charme, naar Forf. ud fra sit gennemhumane Sindelag giver en Mand som Sabro den varmeste Anerkendelse for hans Kamp for nye Opdragelsesmetoder.

Alex. Thorsøes Rigsdagshistorie kan ikke for Historikeren blive nogen Sovepude med Hensyn til den Pligt og Opgave, som stadig foreligger i Udarbejdelsen af en virkelig fyldestgørende Haandbog i vor nyeste Historie. Nu gælder ikke mere den Undskyldning, at Tingene er for aktuelle og ikke nok paa Afstand; i hvert Fald alt, hvad der ligger forud for 1901, er nu lige saa ren og skær Historie som Junigrundlovens Tidsrum var det, da N. Neergaard udsendte de første Hefter af sit store Værk.

Hans Jensen.

Genforeningsspørgsmaalet blev Anledning til, at en omfangsrig Literatur blomstrede frem inden for begge Lande, en Del heraf af historisk Indhold, og inden for denne Gruppe atter en lille Del af selvstændig Karakter, saa at en Omtale deraf finder sin Plads inden for dette Tidsskrifts Ramme.

Som en første Afdeling kan man betegne Genforeningsjubilmussskrifterne, baade dem der er fremkomne paa dansk og paa tysk Side, thi, ejendommeligt nok, har Adskillelsen fra Nordslesvig ogsaa givet Anledning til et tysk Mindeskrift. Som det betydeligste maa vel S. v. Dahl og A. x. Linvalds to-Binds Værk *Sønderjylland* betegnes. Af nyt Kildestof heri kan først og fremmest peges paa det af Krüger 1880 nedskrevne *politiske Testamente*, som Udgiveren Mag. Linvald har ladet afskrive i Rigsarkivet. Vi møder her Hans Krüger umiddelbart efter den preussisk-østrigske Traktat om Ophævelsen af Art. 5, som han opfatter saaledes, at der hermed ikke var gjort noget Skaar i Nordslesvigernes Ret, men at Fredstraktaten efter sin internationale Karakter hørte ind under en europæisk Domstols Afgørelse. Ved Rigsdagsvalget var Nordslesvigs Sydgrænse fastslaaet, Uenigheden inden for Sønderjylland om Edsaflæggelsen til Landdagen var afgjort efter hans egen Opfattelse, og selv i det tyske Folk var der efter hans Mening en voksende Forstaaelse af hans Kravs Berettigelse. Under disse Forhold saa han Modstanderen i det Bismarckske Magtherredømme, men hertil sluttede sig næsten den danske Regering, der syntes ham at have opgivet Troen paa den nordslesvigske Sag. Dens

Repræsentant i Berlin, Quaade, foretrak i hvert Fald en diplomatisk Afgørelse af det nordslesvigske Spørgsmaal og saa ugerne, at Krüger i den tyske Rigsdag paaberaabte sig sin traktatlige Ret. Krüger er meget bittert stemt imod Ministeriet i København og imod Quaade; om det er med Rette, vil maaske kunne besvares, naar andet Bind af Aage Friis' store Publikation foreligger. Men interessant er det i hvert Fald, at Krüger forud aner den Stund, da det Bismarckske Styre skal blive afløst af »en Statspolitik, der respecterede Folkerettens Krav«, selv om »ingen dødelig er istand til at beregne Dag eller Tid, naar den Krigscatastrophe, der truer Europa, kan bryde løs, hvad enten det orientalske Spørgsmaal giver Stødet dertil, eller Magterne indbyrdes i Europa rager i Haartotterne paa hverandre«. Og han advarer mod den danske Gesandts Politik, der vil føre til, »at Danmark blev en Tribut- eller Vasalstat, [thi] saa har den ophørt at være Stat og maa ansee sig fuldstændig udslettet af Staternes Række«.

Det andet betydningsfulde Bidrag i Skriftet er H. P. Hanssens *Breve* (til Hjemmet?) fra hans parlamentariske Virksomhed i Berlin under Drøftelsen om Foreningsloven 1908. Man er unægtelig hermed kommet til en ny Tidsalder og en ny Type; »Bonden i Overgang«, som han selv kalder sig; Politikeren, der ikke vil indskrænke sig til Proteststandpunktet, men »ud paa Dybet i Stedet for at ligge paa de grundede Steder og fange Flynder«; arbejdende i den parlamentariske Virksomhed indtil han segner; efterhaanden paa venskabelig og lige Fod med sine tyske Kolleger, navnlig de frisindede, hos hvem han har betydelig Indflydelse; samtidig fuld af Bitterhed mod sine Modstandere i den danske Lejr i Nordslesvig, mod »den Mangel paa politisk Indsigt og Intelligens, som jeg maa regne med i Nordslesvig«, mod »Bonertheden og Mistænksomheden hjemme«. Hanssen er Opportunist: »om 20 Aar kan Vinden blæse fra en helt anden Kant«, skriver han. Ordene er hentede fra Drøftelsen ved Foreningsloven af Sprogforbudet, hvor det var H. P. Hanssen, som fremkastede den Tanke først at lade dette træde i Kraft efter en vis Aarrækkes Forløb. Resultatet blev, som bekendt, at de frisindede gik med til at sætte en Frist af 20 Aar for de Amters Vedkommende, hvor over 60 pCt. af Befolkningen var ikke-tysktalende. Men det er karakteristisk, at Hanssen samtidig har Underhaandsforhandlinger med de frisindedes Modstandere for om muligt ad denne Vej at opnaa mere, en »Sprængmine«, der forøvrigt slaar fejl, fordi Antisemiterne i sidste Øjeblik bryder ud af Rækkerne, og til syvende og sidst maa han nøjes med det først aftalte. Vi føres her ind i et fint politisk Spil, og med Rette peger Brevskriveren til sidst

paa, at hans Arbejde har virket til den gunstigere Form, For- eningsloven »trods alt« fik. Man kan vel ogsaa give ham Ret i de følgende Ord, at »det har utvivlsomt i høj Grad styrket og højnet min Anseelse som Politiker herved«, men man spørger dog til- sidst sig selv, om der ikke i Krügers »hellige Enfold« i Testamentet var et mere statsmandsmæssigt Blik paa Fremtiden end i hans Efterfølgers fine politiske Sans.

Ved Siden af disse to Bidrag træder de øvrige, naturligt nok, i Skygge. Værdifulde er dog som Kildestof de Skildringer af *Stem- ninger ved Krigsudbruddet 1914*, der er leverede af Refslund Poul- sen, den gamle, fornøjelige P. Skovrøy, Anders Lebeck, Hans Han- sen, Nicolai Svendsen og P. J. Refshauge. Disse Erindringer om- handler dog navnlig Haderslevvegnen, til Dels ogsaa Tønder og Aabenraa, derimod ikke Als. Men, som vi skal se, kan de suppleres med Bidrag andet Steds fra. — En Del nyt, navnlig statistisk Materiale findes i Afhandlingerne om *Pressen* af Marius Sørensen, om *Foreningerne* af Lerbeck og om *Frimenigheder og Forsam- lingshuse* af H. Hansen; man ser saaledes, at de danske Blade 1912 var stærkest udbredte i Haderslev Amt, i Enklaverne og i Sundeved-Als; svagest i Aabenraaegnen og Midterlandet. Tilsva- rende har Haderslev Amt sendt det relativt taget største Antal Elever til danske Skoler i Kongeriget, Aabenraa Amt og Als det laveste, saa at vi her aabenbart møder beslægtede Udviklings- linjer. Hvad endelig Forsamlingshusene angaar, ligger de yngste af disse i Aabenraa Amt og Slogs Herred, ofte efter 1910, et Vid- nesbyrd om, hvor sejt det har været for den danske Bevægelse at vinde ind her. — Værdifulde, ikke mindst paa Grund af Forfat- ternes Deltagelse i de skildrede Begivenheder, er endelig V. A m m u n d s e n s Fremstilling af hans Drøftelse med tyske Teologer af det sønderjydske Spørgsmaal fra kristeligt Synspunkt — Artik- len er den eneste i Værket, som er forsynet med Kildehenvisninger — samt Verriers Opsats om hans Arbejde for de sønderjydske Krigsfanger i Lejren ved Aurillac. Det mest moderne Bidrag skyldes selve Redaktøren Ax. Linvald og omhandler Genfor- eningstiden fra 5. Oktbr. 1918, Tysklands Bøn om Fred, til 28. Juni 1919, Fredstraktatens Underskrivelse. Uden forøvrigt at komme nærmere ind paa Artiklen, der paa Grund af sit Emne kun kan have en foreløbig Karakter, maa det være nok at bemærke, at den fremtræder som en Slags halv-officiøs Fremstilling af de saa- kaldte »Aabenraa-Mænd«s Standpunkt.

Dahl og Linvalds fortjenstfulde Værk har sit Tyngdepunkt i Tiden efter 1864, ja man kunde næsten sige, i de sidste Aartiers Udvikling. Hvad der er givet for den ældre Tids Vedkommende,

er sjældent Førstehaandsstudier. En Undtagelse herfra er til en vis Grad F. J. Wests Artikel om Sprog- og Nationalitetsforholdene siden 1830 (paa Kortet 189 er dog Før og Amrum 1835 fejlagtigt afsatte med højtysk Kirke- og Skolesprog, og 185 har Forfatteren næppe Ret i paa samme Tid at angive Talesproget i »alle nordslesvigske Købstæder« som Dansk). Tilsvarende finder vi nogle utrykte Breve fra Regensburg citerede i H. Hjelholts Afsnit om Frederik 7.s Tid. Men P. Lauridsens og M. Mackeprangs Artikler er Uddrag af disse Forfatteres større Værker: *Da Sønderjylland vaagnede* og *Nordslesvig 1864—1909*. Det har aabenbart været de to Redaktører om at gøre at give deres Bog et aktuelt Præg paa Bekostning af den historiske Udviklingslinje. Men det kan ikke skjules, at det er vanskeligt at finde Rammerne for Værket, og at navnlig den første Del gør et noget tilfældigt og spredt Indtryk. Det er meget svært paa Forhaand at angive, hvad man kan finde — og ikke finde — i dette Værk. Der findes saaledes landskabelige Beskrivelser af visse Egne, men ikke af andre. Nogle Kulturomraader, f. Eks. Kunsten, ere behandlede, andre som Literaturen derimod ikke. Værket har et foreløbigt Præg, snarere Karakter af en Samling Studier, end af et afsluttet Hele. En nyttig, om end knap Bibliografi af Dahl bidrager dog til, at man ofte, efter at have forladt det, atter vil søge tilbage dertil.

Nok saa helstøbt som Dahl og Linvalds Værk, men mindre betydeligt og interessant er Anker Kirkeby og Erik H. Schacks *Sønderjylland som det er*. Dette sidste træder særlig frem i Udgivernes personlige Bidrag, der dog ingenlunde kan siges at sætte deres Præg paa Værket i dets Helhed. Mere Værdi har selve Optakten, en Valgtale af H. P. Hanssen fra 1906; her — som til det foregaaende Arbejde — har han leveret et af de bedste Bidrag. Iøvrigt falder Bogen i to Afdelinger, en topografisk-historisk Del, der dog ikke indeholder synderligt nyt, og en økonomisk-administrativ Del, hvor der gives gode, nøgterne Redegørelser for Statsorganisation, Kirke, Skole, Pengevæsen, Næringsveje m. m. i Nordslesvig under Preusservældet, alle forfattede af særligt kyndige stedkendte Mænd som Nicolai Svendsen, Nis Nissen, C. Hübbe og Jens Hörlück. Sammenlagt med visse Afsnit i Dahl og Linvalds Værk har man her et Hjælpemiddel til at sætte sig ind i Landsdelens Forhold umiddelbart før Afstemningen 1920, særligt nyttigt, saa længe der ikke foreligger nogen statistisk-økonomisk Skildring af Danmark i Forening med de sønderjydske Landsdele. Endnu skal der peges paa det smukke og sjældne Billedstof, som pryder dette Værk, ikke mindst de højst moderne Luftfotografier.

Paa en ejendommelig Maade suppleres disse to Bøger af det andet Jubilæumsskrift fra dansk Side, det af »Sønderjydske Samfund« og »To Løver« ved Erling Rørdam udgivne *Sønderjylland 1864—1919*. Kunde man betegne Forgængerne som Repræsentanter for »Aabenraa-Standpunktet«, møder vi her det kontrært modsatte: »Dannevirke-Mændene«. Mens man i Dahl-Linvalds Værk fik en Række Erindringer til Belysning af Stemningerne under Verdenskrigen, ligger Hovedværdien, historisk set, i dette Festskrift i Minderne fra Krigen 1864 og den nærmest foregaaende Tid. Allerede i »gamle Rosendals« Skitse over 1864 er der indflettet enkelte saadanne Erindringer; men navnlig glæder man sig over det nøgterne og nøjagtige Billede af sit Præstegaardsliv i Valsbøl, som »gamle Feilberg« opridser, og over »en Præstekones«, Fru Simonia Rørdams Minder fra Satrup i Angel. I »Grænsevagten« har Feilberg som Tillæg hertil givet sine Minder fra Præstelivet i Store Vi. I Valsbøl fandtes der ved Siden af dansk Talesprog ingen synderlig national Interesse i Aarene mellem Krigene, bortset fra de enkelte dansk- eller tysksindede. Der var for saa vidt heller ingen politisk Interesse; de fleste havde hellere set, at Kongen var bleven ved med at være »severin«. I Satrup vaagnede derimod 1864 »som en skjult ond Aand« hele Slesvigholsteinismen, men Befolkningen gav dog Udtryk for sin Respekt over for H. F. Rørdam personlig. Det var da ogsaa »mest nylig Indvandrede«, som stillede sig i Spidsen for at fordrive den danske Præken fra Kirken.

For den senere Tids Vedkommende er det navnlig i Skildringen af de enkelte Egne man kan finde værdifuldt historisk Stof optaget, undertiden ogsaa Stof, der en Gang vil blive historisk Kildemateriale. Det gælder saaledes *Træk af Hjemmetyskeriets Historie i Sundeved*, som P. Kaad (Vollerup) fører tilbage til den gamle Hengivenhed for Hertug Christian August til Augustenborg. Det gælder ligeledes om Redaktør A. Svenssons Beretning om Udviklingen paa Als i de nærmeste Aar før den store Krig, om Forfaldet under Köllerperioden og om den store Sejr i Sønderborg ved Landdagsvalget 1913. Skade, at man savner lignende Skildringer for Haderslev og Aabenraa Amter. Særlig karakteristiske er dog Bidragene fra Mænd i Mellemslesvig, saaledes af Andreas Lorenzen i Ellund og P. Lassen i Strukstrup, som giver en selvstændig Opfattelse af Forholdene i deres Hjemegn siden 1864. Endnu skal nævnes de Træk fra Gustav Johannsens Barndom og Ungdom, som findes i hans Datters, Frk. Alexandra Johannsens Skildring af ham: de tysktalende Forældre, den ene Angelbo, den anden fra Hütten Amt; Indtryk-

kene paa ham af Slesvigholsteinismen i Slesvig By 1848, af Slaget ved Isted og af Virksomheden som Lærer i Nordangel lige før 1864; kort sagt en hel Række Stumper af Familietradition, der her vist for første Gang kommer Offentligheden for Øje. Underligt er det, at Dr. Lausten Thomsen i en Afhandling citerer Indskriften paa Mindestenen ved Brøns paa én Maade, «trofast Hjerteslag», mens en vedføjet Afbildning deraf lyder anderledes: »trofast Hjerteslag«.

Det sidste danske Festskrift repræsenterer den tredje Retning, »Flensborgmændene«. Det er *Sønderjydske Centralforenings Festskrift*, redigeret af Valgmenighedspræst E d v. E l l e r. Bogen falder i to Afdelinger, en sønderjydske og en kongerigske. Den sidste, som er betitlet: det Danmark, som Sønderjyderne kommer hjem til, har paa Grund af sin spredte og tilfældige Karakter ringe Betydning i denne Sammenhæng; nogle af Artiklerne virker endog ret reklamemæssige. Bedre staar det til med den første Del, som indeholder en Del nyt, der — om end af mindre Betydning, end hvad vi har mødt i de tidligere Skrifter — har virkelig Interesse. I Anlægget er der større Lighed med Dahl-Linvalds end med Erl. Rørdams Skrift; selvstændige Bidrag fra ældre Tid findes kun i ringe Tal (Dr. Marius Kristensens Artikel om Regenburgs Sprogskripter og Frits Hansens Beretning om en Forhandling med Estrup i et Optantspørgsmaal); Hovedvægten ligger paa 20. Aarh. Her har en Foregangsmand som Tandlæge J. Smith i Haderslev skrevet om sin egen Virksomhed i Gymnastik-sagen, hvor han opfordrede til Ulydighed mod den preussiske Regerings Anordning. Landdagsmand K l o p p e n b o r g S k r u m s a g e r fortæller om sin Virksomhed som deputeret i Berlin og Forbindelsen med de frisindede; en Afhandling, der baade er karakteristisk for sin Forfatter og tillige giver et lille Indblik i krigerske Stemninger inden for denne Kreds umiddelbart før Krigen. Redaktør E. Christiansen gengiver sit Indtryk af Jessen i prøjsisk Fængsel. Saa følger andre Fængselsberetninger, men fra Interneringerne i Anledning af Verdenskrigens Udbrud: P e t e r G r a u om Fangenskabet paa Sønderborg Slot (117 Mand) og P. S k o v r ø y om de 37 Fanger fra Tønderegnet i Flensborg. Endnu skal blot nævnes et Brev fra en, desværre, anonym Kvinde om Forholdene i Sønderborg og Omegn under Krigen, der handler om Guldafløring, om Kaalrabikaffe og Nældetøj, og en Artikel af A n d r. G r a u om Mellemslesvig i Afstemningstiden. Ogsaa dette Skrift indeholder saaledes adskilligt godt Materiale for kommende Historieskrivning, men det maa beklages, at det myldrer deri med Trykfejl. Der er noget ufærdigt ved Bogen, som ogsaa viser sig i

det forskellige typografiske Udstyr, hvormed de forskellige Dele fremtræder.

Fra de danske Festskrifter vender vi os til det tyske Minde-skrift. Direktør ved Kunstgewerbemuseum i Flensborg E. Sauer-mann havde allerede gennem en Aarrække udsendt en lang Række Kunstkalendere *Schleswig-Holsteinisches Jahrbuch*, da han besluttede sig til at samle Aargangen 1920 om den afstaaede Landsdel Nordslesvig. Udstyret er meget smagfuldt, som det var at vente, og igennem hele Aargangen gaar en Forstaaelsens Aand over for politiske Modstandere, som virker behageligt, selv om den desværre ikke har kunnet opretholdes i den følgende Aargang 1921. Et smukt Eksempel frembyder Dr. Karl Alnors Indledningsartikel, hvori det indrømmes: vöellig haltlos ist nun die Behauptung, dass Schleswig ein altes deutsches Herzogtum sei. Schleswig ist immer nur ein mit dem deutschen Herzogtum Holstein durch Personalunion und besondere Staatsverträge untrennbar verbundenes dänisches Lehen gewesen. Dass der »Deutsche Verein für das nördliche Schleswig« den neuen Kampf um die Nordmark im vorigen Herbst mit einem Aufruf eröffnen musste[!], in dem immer noch von dem »uralten deutschen Herzogtum Schleswig« gesprochen wurde, ist von vielen Deutschen sehr peinlich empfunden worden«. — Og lidt længere nede paa samme Side hedder det: »Es muss aber anderseits der dänischen Auffassung soweit entgegen gekommen werden, dass man zugeben muss, dass die Worte »Up ewig ungedeelt« erst im 19. Jahrhundert ins Volksbewusstsein eingedrungen sind. In der Zeit ihrer Entstehung sind sie nur der Ausdruck ständischer Forderungen gewesen«. Dr. Alnor hører aabenbart til den, hverken lille eller betydningsløse, Gruppe af Tyskere, der vil søge Grundlaget for de tysk-sindede Slesvigeres Krav i den nationale Forskel, ikke i historisk Statsret, og han peger med Rette paa det Modstykke, som her-hjemme dannes af Kr. Erslevs Opfattelse af Begivenheden 1721. Anmelderen vil da ogsaa personlig gaa saa vidt at give ham Ret, naar han paa den følgende Side bebrejder Danskerne at have identificeret de to Begreber Sprog og Nationalitet. Men naar Dr. Alnor gør dette af Hensyn til de nordslesvigske dansktalende Hjemmetyskere, glemmer han, at dette i endnu højere Grad faar Betydning for de sydslesvigske tysktalende Hjemmedanskere, da vi her — i Modsætning til ved Hjemmetyskerne — staar over for en etnografisk set til dansk Folkestamme hørende Befolkning.

Sauermanns Kunstkalender for 1920 er iøvrigt en læseværdig Bog. Undertiden kan man ganske vist møde ejendommelige Vidnesbyrd om, hvor ny Kovendingen i den nationale Opfattelse er i



Tyskland, som naar Landraad Bø h m e (89) definerer Slesvig-Holstens Befolkning som ren Germansk, »das sich im Norden an die Nordgermanen anlehnt und im Süden in geschlossenem Zusammenhang mit den Niedersachsen steht«, mens Dr. S a u e r m a n n paa den følgende Side (90) siger om Nordslesvigerne: »Das gemeinsame Blut, das sie mit dem übrigen Schleswig ebenso teilt, wie mit den Jüten nördlich der Grenze«. Dette synes jo ikke at stemme helt godt overens. Set fra historisk Synspunkt er Kalenderens Bidrag af forskellig Lødhed. Værdifuldest er afgjort v. H e e d e m a n n - H e e s p e n s Afhandling om Adelen i Nordslesvig, som dog har haft et væsentligt Forarbejde i Bobés Indledning til Slægten Ahlefeldt. v. Heedemann viser, hvor spredt den holstenske Adels Besiddelser i Nordslesvig endnu i 16. Aarh. laa, at kun en enkelt Slægt havde taget Bolig i selve Landsdelen, Ahlefeldterne paa Søgaard, og at tyske Bønder ikke fulgte efter Ridderne som Kolonister derhen. Kun i Angel lykkedes det at skabe en adelig Storgodsbesiddelse. »Die Ausbreitung der deutschen Ritter seit Gerhard dem Grossen blieb politisch und kapitalistisch, wurde kaum an einigen Punkten, wie Seegaard-Gravenstein, kulturell«. Kun paa Als og i Sundeved lykkedes det til Bøndernes Ulykke senere de have syge Smaahertuger fra Sønderborg at samle fyrstelige Storgodser. v. Heedemann, der kunde betegnes som det slesvig-holstenske Ridderskabs Ridder, ender sin Afhandling med nogle meget mærkelige Ord om, at Adelen, ligesom fordem, ogsaa nu i vore Dage er Landets eneste Haab.

Kunstkalendarens øvrige Bidrag hører, bortset fra en Række af almen-kulturel Art — Dr. F r e y e r i Flensborg om Nordslesvigs Malerkunst, Dr. W u l l e n w e b e r i Sønderborg om den alsiske Folkedragt og Regeringsbygmester E g g e l i n g i Tønder om Restaureringen af Løgumkloster Kirke — til den allernyeste Tids Historie. En Række paa 24 Artikler, skrevne af Fagmænd, omhandler *Deutsche Arbeit in Nordschleswig* siden 1864, baade paa det materielle og det aandelige Omraade. Der er her givet mange værdifulde Bidrag til disse 55 Aars Historie, selv om die Absicht undertiden virker forstemmende, og man overraskes allerede ved en Titel som: die Kulturwerte der Rentengüter. —

Den anden og største Gruppe af Skrifter om Sønderjylland 1918—20 er Stridsskrifterne. Mindre i Omfang end de allerede behandlede Værker er disse Pjecer næsten uoverskuelige i Antal, men de omtales da ogsaa kun her, for saa vidt de indeholder historisk Nystof. Som et af de ældste kan nævnes den bekendt hanseatiske Historieforsker, Prof. E. D a e n e l l s *Hat Dänemark einen Anspruch auf Nordschleswig?* Nogle Sætninger maa være nok til



at give et Indtryk deraf. Nørre- og Sønderjylland adskilles ved »eine natürliche Nordgrenze... eine fast ununterbrochene Wasserlinie« (jfr. Steenstrup her i Tidsskriftet 8. R. III, 16 ff); »mit den holsteinischen Adeligen wanderten... freie deutsche Bauern ins Land ein« (jfr. ovenfor Heedemann-Heespen); »die alte Mundart« bevarede i Nordslesvig »infolge« den kirkelige Sammenhæng med Ribe og Odense Bispedømmer (hørte da Nordslesvig helt eller overvejende herhen?); »ein holsteinisches Nationalbewusstsein gewissermassen hatte sich in Schleswig gebildet« (jfr. Lauridsen I Tillæg 1); den slesvig-holstenske Hær stod 1851 »unbesiegt« (jfr. en anden Hær 1918); Modstanden mod Tillisch's Sprogreskripter fandt ikke Støtte i den slesvigske Landdag, »den die dänische Regierung von den deutsch oder schleswig-holsteinisch Gesinnten tunlichst »gereinigt« hatte« (en dobbelt Misforstaaelse!); Danmark gav selv Afkald paa Fortsættelsen af Forhandlingerne om Art. 5 i 1868; den præjsiske Sprogpolitik før 1888 var heldig og svarede til Fornødenheden; ved den statistiske Beregning af Valgene til Rigsdagen 1871—1912 betegner de danske Vælgertal Partiets Maximum, medens ikke alle Tyskerne har stemt, hvilket ses, naar man trækker de danske Stemmetal fra de valgberettigedes Tal og sammenligner Resultatet med de tyske Stemmetal. Efter disse Prøver paa Bogens Indhold forstaar man udmærket, at Forfatteren ikke finder Behag i Mackeprangs Bog om Nordslesvig og dadler »den tendenziös einseitigen Charakter dieses Buches, der nicht hinreichend allgemein bekannt ist« (jfr. H. T. 9. R. I, 309—10).

I Overgangen mellem 1918 og 1919 saa endnu to interessante Smaaskrifter Lyset, om end holdte i en ganske anden Aand. Det ene er paa Tysk, men ikke af en Professor; det er Friserbonden Cornelius Petersens *Die Schleswigsche Frage vom Standpunkt eines Bauern*, hvorefter der hurtigt fulgte endnu to Pjecer af samme Forfatter. Cornelius Petersen anlægger en social Betragtning af det slesvigske Spørgsmaal, for ham bæres Tyskheden af en Beamtenpolyp, der er den tidligere Raubritters Arving. Det er Embedsmændene, som har indført Nationalkultusen, saaledes som vi møder den kulminerende i Nordslesvig i den præjsiske Tid, hvor den bæres af Forvaltningseembedsmændene, Akademikerne, Bane- og Postembedsmændene og nogle Bønder, »die sich freuten, nicht mehr vom dänischen Beamtenpolyp drangsaliert zu werden, vielleicht auch meinten, auf diese Weise gut nach oben angeschrieben zu werden«. Derimod undgik den grundejende Landbefolkning, hvad enten den var tysk- eller dansksindet, gensidige Rivninger. Nu staar Slesvig over for sin Skæbnetime. Det er en økonomisk og folkelig Enhed; »wir sind ja doch Nordgermanen, wir sind ja nicht

einmal Niedersachsen«. Afstamningen er dansk, Kulturkredsen i Følge Sprogforandringen tysk. Men »die Sprache ist Modesache«, alle landøkonomiske Fremskridt er komne nordfra, for folkelig Kultur er der intet sket i Tyskland. Maalet maa være Indlemmelse af hele Slesvig i Danmark, men med Ligeberettigelse for de tysk-følede i Kirke, Skole og for Retten og med Selvforvaltning for dem ved egne Embedsmænd, kun saaledes, at der læres nødtørftigt Dansk i Skolerne. Hermed er Dannevirkestandpunktet hos de tysktalende Slesvigere præciseret; historisk Værdi har Forsøget paa at skelne mellem den embedsmandsmæssige og den folkelige Udvikling gennem Tiderne.

Det mellemslesvigske Standpunkt møder vi i Andr. Graus *Mellemslesvig*. Det omhandler kun de dansktalende Sogne syd for »den Clausenske Linje« og skildrer de Møder, som blev holdt herude i de første Maaneder efter Præliminærfreden. Naar vi kommer ind i 1919, myldrer Stridsskrifterne op af Jorden. I *Mellem Flensborg Fjord og Danevirke* har Mag. P. K. Thorsen skrevet om den sproglige Udvikling i Mellemslesvig, en Afhandling, der ikke blot giver Resultatet af selvstændige filologiske Studier, delvis foretagne paa Aastedet, men ogsaa bringer Meddelelser fra den bekendte Pastor H. N. A. Jensens Samlinger i Kiels Universitetsbibliotek. Andre Artikler i det samme Hefte giver Oplysning om Stemningen i vore Dage i Angel, hvormed kan sammenholdes P. Lassen (Strukstrup) *Angriffe und Abwehr*, J. Adamsen *Gedanken zur politischen Lage von einem Angeliter*, og — fra modsat Standpunkt — Anders Lebeck *Gennem Angel til Dannevirke*.

Ogsaa for Flensborgs Vedkommende indeholder Pjæcelitteraturen et og andet Nyt. Geh. Justizrat W. Mohr søger i *Flensburgs Ursprung*, et tidligere udgivet Skrift, der atter udsendtes som Agitationsmateriale i Afstemningstiden, støttet paa en Notits i Hamsforts *Chronologia secunda* og en Passus i Stadsretten at hævde, at Byen maa være anlagt af Kongen i Aaret 1200 og have Navn efter en Borg, som Dronning Margrete 1410 købte af Iver Juel. Han mener, at Byen er anlagt paa opfyldt Terræn, og at man af Notitsen i Valdemars Jordebog om Told af Visherred tør slutte, at den straks fra Begyndelsen har faaet Havneret. Fjorden har den Gang og lige til 16. Aarh. strakt sig et Stykke syd for den senere Angelbogade. Forudsat, at disse Resultater er rigtige, følger dog ingenlunde heraf, at Byens Borgerskab, som Forf. mener, straks fra Begyndelsen skulde have været væsentlig tysk; Parallelen med Reval er lidet overbevisende, af Dankwerths Udtalelser om Sproget i 1652 kan man dog intet slutte, og Stadsretten paa Dansk fra 1284

samt Gildebrødreliesterne fra 1370—1400 taler i modsat Retning. Som Kuriosum kan tilføjes, at Mohr ogsaa vil lade Borgerskabet i Haderslev og Aabenraa være af tysk Herkomst, fordi de ligger paa inddæmmede Terræn, hvad der ikke kunde finde Sted uden Landsherrens Samtykke(!).

Medens et andet Smaaskrift fra tysk Side, C h r. V o i g t *Der nationale Charakter der Stadt Flensburg*, er ganske uden Værdi, foreligger fra Dr. O. Schütts Haand en meget omfangsrig Undersøgelse *Die Geschichte der Schriftsprache im ehemaligen Amt und in der Stadt Flensburg bis 1650*. Afhandlingen er grundet paa en Gennemgang af hele det Arkivstof, som findes i de Flensborgske Arkiver samt i Rigsarkivet i København og Statsarkivet i Slesvig, og saa vidt man uden at have foretaget en Sammenligning med Originalerne tør udtale en Dom over dette Arbejde, er det omhyggeligt og paalideligt. Uenigheden behøver saaledes først at opstaa, naar Talen er om Benyttelsen af Stoffet. Naar Stadsskriveren ca. 1560 tager Kopier paa Plattysk af Kristian 2.s Privilegium af 1521, beviser dette højest, at han selv og — muligvis — en Del af Borgerskabet har dette Sprog til Hussprog, ikke at dette gælder om Majoriteten, og at denne, som Dr. Schütt siger, ikke skulde forstaa Dansk. 1577 skriver omvendt en anden Stadsskriver Dansk. Amtmand Key v. Alefeld siger ganske vist 1626 »das die teutsche sprache bey euch gantz gemeine«, saa at Ukendskab til Dansk ikke kan være nogen virkelig Hindring for Stadsskriveren; men heri ligger kun, at Kendskabet til tysk Skriftsprog er almindeligt, ligesom det var Tilfældet hos den voksne Befolkning i Angel i 18. Aarh., før Sprogskiftet fandt Sted fra Dansk til Tysk. Overhovedet er der Grund til at gøre opmærksom paa — hvad Forf. sikkert heller ikke vil bestride — at Skriftsproget lærer os lidet eller intet om det indenfor Byen talte Sprog. Et Par Analogier er belysende. Det endnu dansktalende Medelby Sogn udsteder 1548 Tingsvidne paa Plattysk, Horsens Købstad skriver 1601 til Flensborg Magistrat paa samme Sprog, København ligesaa 1603, mens Ærøskøbing 1630 anvender Højtysk. Hvad der virkelig beviser noget m. H. t. Sproget i Flensborg, er Dr. Schütts Oplysning om, at Flensborger Købmænd, naar de optræder i Kongeriget i 16. og 17. Aarh., skriver plattyske Underskrifter under Købekontrakter og Toldbeviser, men vi faar ingen Oplysning om, hvor mange Tilfælde af denne Art der er ham bekendte. Endnu skal det nævnes, at Forf. gør opmærksom paa, at dansk Sprog 1588 bruges ved Vis Herredsting uden for Flensborg, mens vi faa Aar senere møder plattyske Tingsvidner fra Aabenraa Amt.

En særlig Stilling inden for Afstemningslitteraturen indtager en

Afhandling af statistisk Karakter. Bogtrykker J e s p e r P. H a n s e n har i *Slesvig under Projservælde* undersøgt Befolkningsudviklingen i hele Sønderjylland i Tiden 1864—1910 paa Grundlag af de officielle tyske statistiske Aarbøger. Det viser sig da, at medens Holstens Befolkning i denne Periode er gaaet frem med 129 pCt. (Kiell) og Nørrejylland med 107 pCt., er Sønderjyllands kun steget 29 pCt. Dette Forhold er ens i Nord- og Sydslesvig, og ser man paa Amterne alene uden Byerne, staar det endnu værre til; et Landskab som Ejderstedt er endog gaaet 17,9 pCt. tilbage. Af Stæderne er kun Flensborg og Husum gaaet frem, og saa i den allersidste Tid Sønderborg p. G. a. Marinestationen. Og selv disse Byer er steget, relativt taget, langt mindre end de nørrejydske. Foreningen med Tyskland har aabenbart været meget ugunstig for Landet. Resultatet skyldes ikke, at Fødselsoverskuddet (1,26 pCt. for Aarene 1875—84) skulde være væsentlig mindre end Kongerigets (1,29 pCt.). Aarsagen maa da være Udvandring, men denne kan ikke konstateres ved officielle Tal længere end til 1885, og selv disse Tal er ufuldstændige. Igennem 18 Aar var Udvandringens Overskud over Indvandringen 70000 Mennesker, og den samlede Udvandring beregnes af Forfatteren til 175,000 d. v. s. to Femtedele af Befolkningstallet 1867. Selv om dette Tal maaske er for højt beregnet, da Udvandringen aabenbart ikke har virket lige stærkt gennem hele Perioden 1864—1910, staar selve Stagnationen i Befolkningstallet tilbage som en uomstødelig Kendsgerning.

Der er hermed anført det fra historisk Synspunkt vigtigste af Literaturen om Slesvig fra 1918 til 1920. Der vil senere være Anledning til at dvæle ved den efter Afstemningen 1920 udkomne Literatur, der rummer ikke lidet af Interesse.

Endnu skal dog dvæles ved et lille Skrift, som udkom i Afstemningsperioden, men er saa fjernt som vel muligt fra at hvirvle politisk Lidenskab i Vejret. Der foreligger i den omfangsrige sønderjydske Literatur altfor faa Skildringer af de Borger- og Bondehjem, som har været Højborgene i Landet, først prægede af »Slesvigerstandpunktet«, senere Danskhedens Holdepunkter. De Dagbøger og Brevsamlinger, som sikkert foreligger i ikke ringe Tal, er endnu ikke udgivne. Vi maa de være glade over af og til at faa nogle Erindringer som dem, Pastorinde K i r s t i n e H a n s e n har udgivet om det Beyerske Hjem paa Aasgaard i Skast Sogn i Vestslesvig *Et nordslesvigsk Hjem gennem 100 Aar*. Med Rette peger Biskop Christen Møller i Forordet paa, at den repræsenterer »et helt andet Kulturstade fra svundne Tider end det, hvorunder nu Kirkeliv og Danskhed skal arbejde sig frem«. Dette træder ikke blot frem paa det ydre Omraade, hvor Skildringen af

Dagliglivet Aaret igennem er kulturhistorisk Kildestof af betydelig Værdi, mindende om hvad t. Eks. Christine Reimer har fremdraget for Nordfyns Vedkommende. Mærk t. Eks. et saadant lille Træk, som at en af Tjenestefolkene bliver paa Gaarden fra sit 14. til sit 91. Aar. Man føres ind paa en af de gamle Studegaarde, som i mindst fem Slægtled har været i Slægtens Eje. Særlig Interesse har det at dvæle ved den aandelige Kultur, der kan forfølges tilbage til den Tid, da Forfatterindens Oldefader i Emmerlev købte en tysk ABC til Bedstemoder. Langt ned i 19. Aarh. vekslede tilsvarende paa Aasgaard ved Morgenandagten Bojsens med Arndts og Funckes Aandagtsbøger. Dette er Træk, som minder om, hvad man møder i Jens Wulff i Bredes uudgivne Dagbog (1804—58), hvor Husbond og Hustru ved højtidelige Lejligheder digter Lejligheds-sange paa Tysk til hinanden. En stor Del af 19. Aarh.s danske folkelige Kultur gik da ogsaa saadanne slesvigske Hjem forbi; eksempelvis kan det nævnes, at man stillede sig som Modstandere baade af Grundtvigianisme og Indre Mission. Man foretrak for Frimenigheder med Lægmandsforkyndelse »en kristelig Forkyndelse fra en tyskuddannet Præst, naar han stod i sit dertil kaldede Embede«, og man levede i et godt Forhold til de tyske Præster i Sognet lige til Genforeningen. Politisk nærrede man mest Sympati for Højre i Kongeriget, og da den preussiske Sprogforordning af 1888 udkom, sagde Forfatterindens Fader ganske vist: »det er for haardt;« men han tænkte ikke paa direkte Opposition, thi Øvrigheden bør adlydes. Der er her mange Træk, som virker fremmede paa os, og de indgaar oftest i den saakaldte »Slesvigisme«, der med Rette betragtes som noget fra moderne Danskhedsfølelse forskelligt, dog saaledes, at den paa intet Punkt staar i Modsætningsforhold dertil. Den er et tilbageblevet Led, en Lokalpatriotisme, en Landskabsfølelse, der efterhaanden viger Pladsen for en rummeligere Bevidsthed. For Forfatterindens Bedstemoder († 1876) er Art. 5 af stor Betydning, hun venter stadig paa Rettens Sejr. Faderen († 1895) er samtidig med at være den loyldige Undersaat den støtte Vælger af de danske Kandidater. Moderen († 1899) begynder efter 1888 at undervise de smaa Børnebørn i Dansk. For Forfatterinden selv er de danske Fædrelandssange et afgørende Kulturelement under Opvæksten, og om de den Gang idylliske Forhold vidner det, at man sang dem for aabne Vinduer, skønt Gendarmens Vej hver Dag faldt forbi Gaarden.

Saaledes kan man ogsaa i dette lille Skrift finde Smaabidrag til en Udviklingsproces, som kan følges i mangfoldige andre Hjem syd for Kongeaaen. Man maa, som sagt, haabe, at vi i de kommende Aar faar flere Hjælpemidler til klarere at belyse denne betydningsfulde Udvikling.

*Knud Fabricius.*